

CRKVICA SV. KUZME I DAMJANA U ZABLAČU NA KORČULI

(Prilog analizi naše srednjovjekovne arhitekture)

Igor Fisković

Slojevita arhitektonska baština otoka Korčule nedavno je dopunjena uočavanjem elemenata predromaničkog stila na crkvisi Sv. Kuzme i Damjana na *Zablaču* u zapadnom kraju otoka.¹ Sam titular crkvice upućivao je na starost građevine budući da se kult popularnih »vrača« i svetih zaštitnika od bolesti na području zapadnjačke crkve ustalio od IX stoljeća, a naročito razgranao u XII i XIII stoljeću, kad je — po svemu sudeći — prodro i u južnoslavenske krajeve.² Pod tim nazivom, međutim, crkvice u srednjovjekovnoj *župi Blato* spominje se prema poznatim podacima prvi put 1363. godine, i to samo usput u jednoj notarijalnoj knjizi.³ Tako su doskorašnja saznanja o crkvisi bila vrlo općenita i prilično površna. Konačno raspoznavanje ranosrednjovjekovne građevinske strukture na jednom gotovo nezamijećenom spomeniku to je važnije jer ona u sačuvanom obliku predstavlja jedino otkriveno svjedočanstvo svojeg sloga na Korčuli i te kako bogatoj potvrdama minulog života i povijesnog stvaralaštva. Potrebno je stoga da spomenik stručno obradimo i uvrstimo ga u pregled otočke baštine, te ujedno njime proširimo katalog srednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji.

Crkvice stoji na zaravni blagih padina između nizine Zablača i pitomih brda koja omeđuju plodno polje s južne strane. U krajoliku se ističe jednostavnom okupljenošću volumena iz kojeg se uočava da je to jednobrodna građevina s portikom i zvonikom na preslicu na pročelju, a sa četvrtastom apsidom na začelju. Prilazi joj se sa začelja, vijugavim putem kojim blatski težaci dospijevaju do svojih vinograda i maslinika. Na kamenim ogradama uokolo čestice, koja je od davnine crkveno vlasništvo, zamjećuju se brojne rbine antičko-rimske grnčarije i crijebovlja, što upućuje na davnašnju naseljenost predjela. To su potvrdila i **pokusna arheološka iskopavanja pri kojima smo uz južnu stranu crkvice protegli nekoliko rovova, a neposredni okoliš oslobodili od nanosa zemlje.** Pod samom površinom zaravni uz desetak

Crkvice Sv. Kuzme i Damjana na Zablaću kod Blata na Korčuli

grobova naišli smo na zidove građene vrlo primitivnim tehnikama, zapravo temelje nekoliko *manjih zdanja* neočitane namjene. Ti oskudni ostaci i podjednako grubo ozidane grobne komore,⁴ bez ikakvih popratnih nalaza, daju povoda da se lokalitet smatra ranosrednjovjekovnim ako ne i kasnoantičkim. Na raniju dataciju svakako upućuju *ulomci arhitektonske plastike ranokršćanskog stila* koji su iskopani unutar ili u temeljima crkve.⁵ Ne može ih se zasad povezati uz neku građevinu na istome mjestu jer nedvojbeno pripadahu vrlo reprezentativnom sloju sakralne arhitekture, ali je logičnije

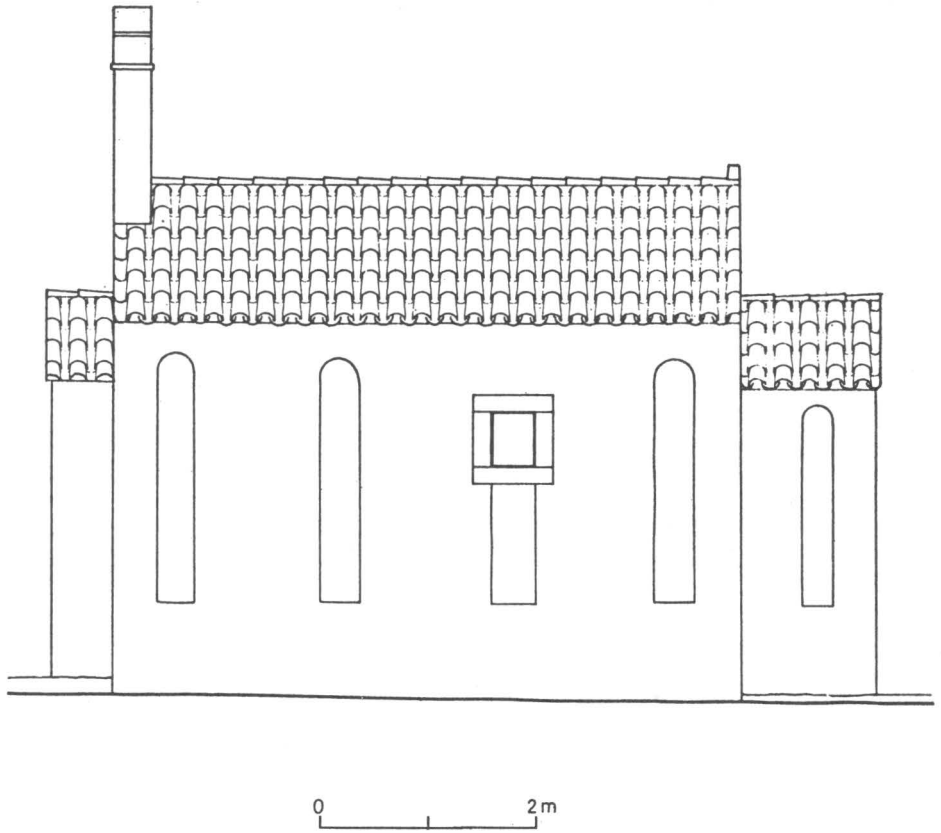
očekivati da je takva postojala nego nagađati da su ulomci doneseni izdaleka, to više što su upotrijebljeni kao puka građa za zidanje, a ne kao ukras srednjovjekovnoj bogomolji čednijih veličina i kakvoća.⁶

Dok ne bude prilika za daljnja istraživanja, obraćamo pozornost samoj crkvi i Sv. Kuzme i Damjana kakvu smo zatekli 1969. godine. U tu svrhu koristimo se nacrtima, koje je po snimkama s terena učinio inž. arh. Ivan Tenšek, stručni suradnik Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu.

Važno je odmah naglasiti da sadašnje stanje crkvice nije u cijelosti plod prvotne izgradnje. Očito je, naime, zgrada iz nepoznatih razloga pretrpjela urušavanje najosjetljivijeg dijela pokrova, tj. svoda lađe, pa je doživjela obnovu u gotičkom stilu koji joj je radi učvršćivanja novoga svoda pojednostavnio unutrašnjost i djelomično narušio vanjsku razvedenost.⁷ Unatoč tome, raščlamba vanjštine još uvijek jasno ukazuje karakter prvobitnog stila, što je od važnosti za procjenjivanje vremena nastanka građevine. Istraživački pak zahvat na oplati s unutrašnje strane omogućio je približnu rekonstrukciju izvornog izgleda, kako je i predočeno na priloženom nacrtu vodoravnog presjeka kroz zgradu. Na osnovi toga omogućeno je tipološko određenje spomenika, što zajedno s morfologijom izvornih dijelova podstiče ispravniju njegovu dataciju i potpunije vrednovanje.

Nacrti pročelja i začelja crkvice Sv. Kuzme i Damjana

Nacrt južne strane crkvice Sv. Kuzme i Damjana

U svojem minijaturnom liku crkvice ponavlja građevinski tip bogomolje koji je na Sredozemlju odavno zadan, a u Evropi dugo održavan, i to u svrsishodnom spoju prostorno nerazvijene, jedine lađe i njoj priključene manje apside. Po tome predlošku plastičku cjelinu ove crkvice obrazuje sustavni spoj triju dijelova, od kojih svaki predstavlja posebno oblikovani stavak unutar okupljene građevinske mase. Važnost im razlaže položnost po dužinskoj osi i omjer veličina: središnje tijelo *lađe* je najveće u sve tri dimenzije, dok je stražnja *apsida* duža i šira od prednjeg *portika* koji je od nje nešto viši. Pojedinačno završavaju blago skošenim krovovima na dvije vode, a crijep umjesto izvornih kamenih ploča prekriva krovšte lađe, apside, ulaznog istaka i tjeme preslice. Budući da su vanjske površine zida potpuno ožbukane, posvemašnja jednostavnost građe pojačava jedrinu male uravnotežene arhitekture i ističe joj likovnu vrsnoću. Koliko god čedna,

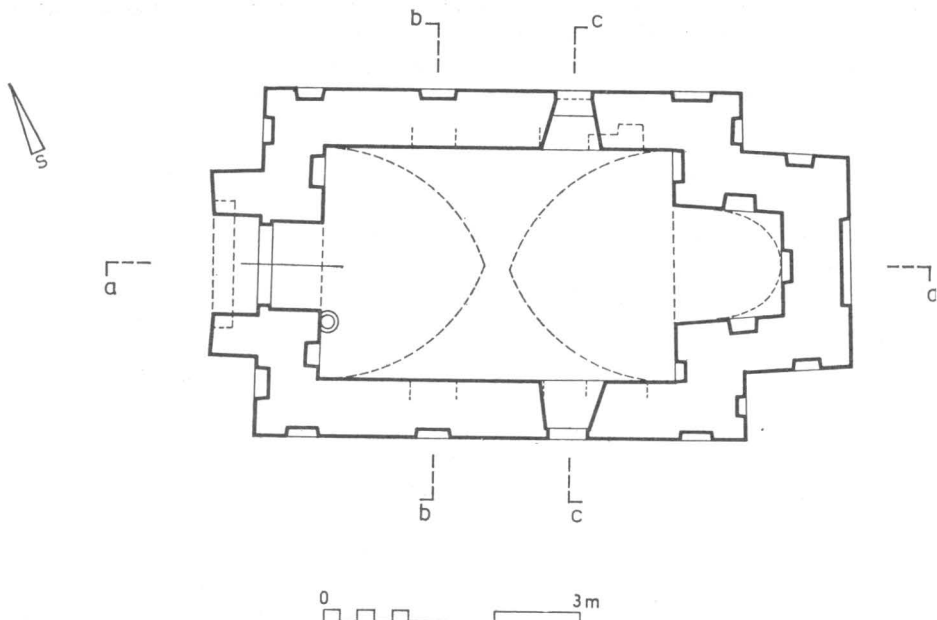
osnovna zamisao eksterijera zasniva se na usklađivanju horizontalnog i vertikalnog, što uspostavlja stanovitu dinamiku cjeline.

Težnju prema vertikalnosti pretežno izražavaju potanji odnosi elemenata vanjske raščlambe. Ona je po ustaljenim običajima srednjovjekovnog graditeljstva najjača na pročelju, gdje se uspostavlja i plastički najživlji poredak. U prvi plan izbija istak svojevrsnog portika čvrsto osovljenog na dva ozidana uporišta, između kojih je duboki usjek ulaza. To je ujedno izravni okvir vrata povučениh do linije zida lađe, a pravokutnih i s prošupljenom lunetom povrh nadvratnika. Motiv njezina plitkog luka ponavlja se zatim dvostepenim uvlačenjem od prednje ravnine portika koji niskim zabatom odozgo natkriljuje ulaz. Plastičku razvedenost pročelja dopunjavu dvije niše, svaka sa svoje strane uz bok portika udubena na površini pročelja. Vitke i uske izrastaju ravno uzdignute ponad tla, a u obrisu s lučnim završetkom ponavljaju nacrt ulaza. Iznad svega, na učelku pročelja diže se zidana preslica s polukružnim otvorom za zvono pod trokutnim završetkom. U takvoj kompoziciji, dakle, postoji ravnoteža punih i praznih dijelova u gustome rastu, a polusjene niša u razmjerno plitkoj udubini izmiruju okomita prošupljenja, od kojih je jedno tamno a drugo svijetlo, po logici volumenskog rastvaranja.

U pogledu na bočni dio građevine dobiva se drugačiji dojam, jer je prevagnula površinska čistoća oplatnih ploha lađe. Oživljuju je niše sa svojom pojedinačnom vitkošću, ali širokom ukupnom postavom. Odreda se uzdižu nad razinom tla u istoj ravnoj liniji da lučno završe niže od ruba krova kojem se priklanjaju jače nego podanku. Utoliko sugeriraju vertikalnost vanjskih zidova lađe ocrtanih u vidu horizontalno položenih pravokutnika. Uravnoteženost osnovnih poteza kompozicije postignuta je, dakle, uzastopnim ponavljanjem istog uspravnog čimbenika raščlambe, a još više sustavom njihova nizanja. Po četiri niše na pobočnim stranama glavnog tijela, naime, redaju se simetrično, tako da ostavljaju tri središnja jednaka međupolja znatno veća od onih rubnih, dvaput užih. Ritam širenja dekorativnih okomica očito istiskuje plohu prema bočnim rubovima i čini je u vizualnom smislu višom nego što zapravo jest. I bočne strane apside također su oživljene sa po jednom istovrsnom, ali razmjerno nižom nišom jednako odignutom od razine tla i priklonjenom završnom rubu plohe.

Na začelju pak vlada smirenija centričnost simetrične postave. Jedna široka niša lučnog završetka ispunja stražnju plohu apside, a dvije vitke, identične onima pobočnim, uvučene su postrance u stražnje zidove lađe. Zato jer su ove potonje kudikamo uže od začelne na apsidi, one nužno izgledaju tamnije, pa naspram svijetlijim plohama nameću dojam pojačane dubine i niječuju priklonjenost isturene apside glavnom tijelu. Tome odgovara i širenje raspona trokuta dvaju istovjetnih zabata.

U sklopu statičnog sustava građevinske mase, dakle, na crkvi se razvija prikladna dinamika jer su odnosi različitih dijelova riješeni u duhu njihova prožimanja. Takva smišljena razrada, po našem sudu, jest plod uporabe jednog arhaičnog rječnika, ali unutar sintakse zrele srednjovjekovne umjetnosti. Umjesto reljefnog isticanja plastički samostalnih stavaka po kasnoantičkoj predaji, prevladava obrnuto usijecanje elemenata strogog ob-

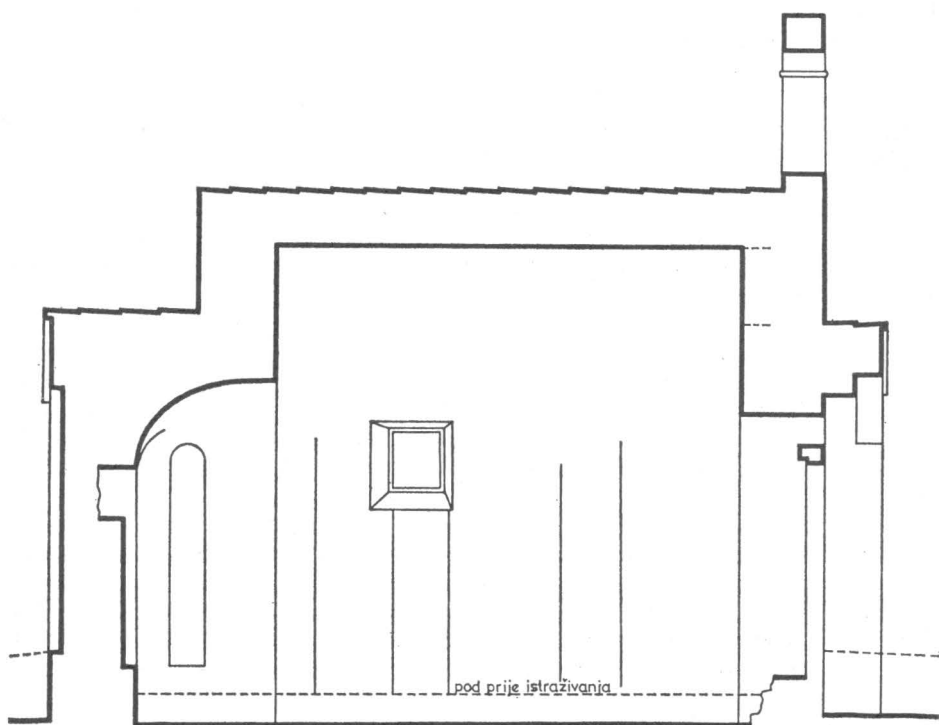

Tlocrt crkvice Sv. Kuzme i Damjana

risa i njihovo uvlačenje unutar zadanih ploha volumena predločenih u masi. U prilog tome ide i činjenica da je građevina lišena bilo kakvog klesanog ukrasa. Arhitektonski čisti oblici su donekle baštinjeni od predromaničke, no uklopljeni u cjelinu romaničkih odlika. Time se objašnjava pojava vanjskih niša na zgradi koja ima jasno naznačen portik kao zasebno plastičko tijelo i istaknut vitki zvonik na preslicu, a k tomu cjelinu razlaže na izvanredno čitak i sređen način.

U vezi s time nužno je podvući da je i prostim okom zamjetljivo kako se spretno uspostavlja ravnoteža dijelova i elemenata njihove raščlambe zasniva na matematički sračunatim odnosima, koji će se moći podrobnije utvrditi po završetku konzervatorskog zahvata. Krajnja racionalnost planiranja crkvice Sv. Kuzme i Damjana, međutim, spoznaje se najbolje u tlocrtu. To je i logično budući da postupak izgradnje građevine polazi od postavljanja temeljnih zidova po prethodno osmišljenom i zacrtanom planu. A unutrašnji raspon pravokutnika lađe naše crkvice zasniva se na prokušanom broječanom odnosu 3 : 2 tzv. racionalno-harmoničkog tipa, koji je očito suodređivao međusobni i ukupni odnos prostorno-plastičkih elemenata.⁸ Pri tom je po svoj prilici bila zadana i stalna mjerna jedinica koju također po ustaljenom pravilu starog graditeljstva izražava debljina zida građevine.⁹ I površni uvid u mjerenja crkvice pokazuje da je taj modul jednak zbroju dviju stopa, s time što stopa iznosi krajnju mjeru od oko 34 cm. S njome

se pak poistovjećuje širina svake vanjske niše, dok su npr. vrata široka tri stope, kao i unutarnje postrane niše istovjetne onoj vanjskoj na apsidi, a unutarnji raspon apsida po širini i dubini iznosi četiri stope itd. Znači da je građevina bila *proporcijski programirana* po stanovitim *aritmetičkim i grafičkim metodama* a u suglasnosti s određenim *modulom*. Pri tom geometrijski sustav ne izbija u prvi plan, nego se očituje kao puko sredstvo jasne konstrukcije. Polazeći, nadalje, od činjenice da se visina zgrade zaključno s malim zvonikom podudara s ukupnom dužinom unutrašnjosti, a da su visina i dužina same lađe iznutra također podjednake, tj. da je uspravni presjek glavne prostorije orisan četverokutom, uvjereni smo u neophodnost preciznog ispitivanja odnosa svih dimenzija na ovome, kao i na nizu ostalih ostvarenja starog graditeljstva na tlu Hrvatske. Ukupni rezultati takva pothvata trebali bi, među ostalim, utvrditi egzaktnije kriterije za vrednovanje naše građevinske baštine.⁴⁰

a-a

0 2 m

Uzdužni presjek crkvice Sv. Kuzme i Damjana s pogledom na južni zid

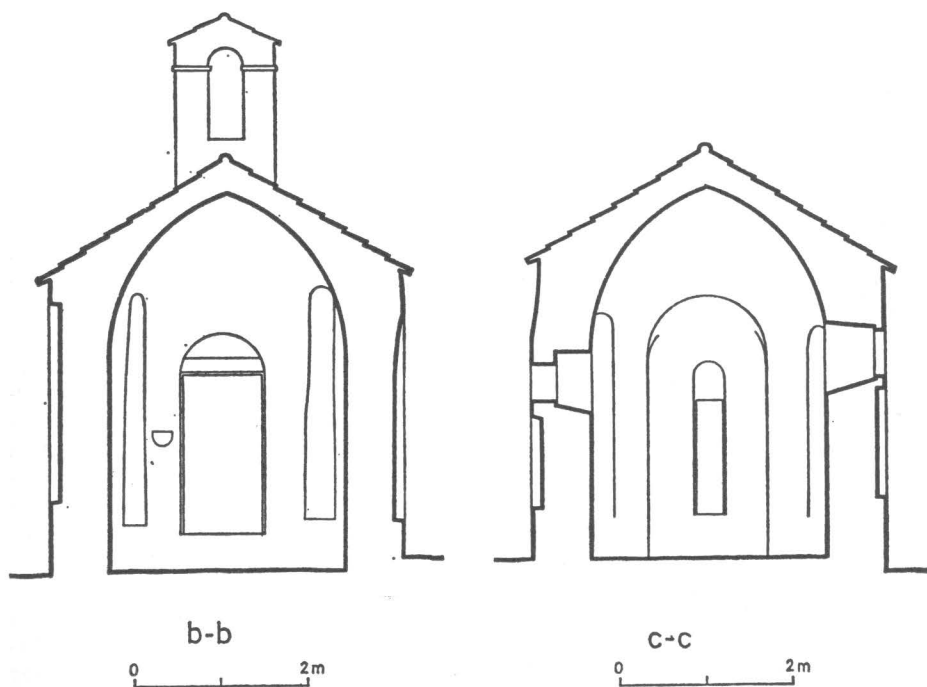
Dakako da crkvice na Zablaću nije najprikladniji objekat za prorađu s aspekta koji smo naznačili. To prije svega zato jer se njena unutrašnjost u oblikovnom smislu danas pokazuje znatno jednostavnijom nego je nekoć bila. Očito je, naime, da se građevini u jednom trenutku urušio *svod*. Tada je bio pao i gornji dio sjevernog zida, kako pokazuju i vanjske niše koje nisu obnovljene iznad visine čovjeka. Pročelje i svetište ostadoše netaknuti tako da je — po svemu sudeći — pokrov lađe postavljen na visini negdašnjeg. Popravak je istom dao jedinstveni *svod* čitavoj lađi, i to izduljeni bačvasti s *prelomljenim* lukom na gotički način. On se izravno upire o ravne postrane zidove, dok su kraće stranice pravokutnika lađe uz proboj vrata i otvor apsida zadržali uske *niše* prvotnog naličja. Istorodne se niše nalaze i u stranama apsida, po jedna na svakom zidu trapezastog tlocrta: dvije bočne su smještene bliže istočnome zidu, a ona sred začelja je u gornjem dijelu bila probivena prozorčićem lučnog završetka kakav imaju i sve ušćuvane niše u apsidi i lađi. Taj jedini *prozorčić* na zgradi je naknadno zatvoren, najvjerojatnije pri prepravku kad su popunjene i tri slijepe arkade na postranim stijenkama lađe.

Skidanje dotrajale žbuke, naime, potvrdilo je da su i uzdužne stranice lađe isprva bile ritmički raščlanjene širokim udubljenjima, u vidu *slijepih arkada*. Otkrivene reške u zidu pokazuju da bijahu po tri na sučelnim stranama u simetričnom rasporedu. Izgleda da su prva dva para od ulaza bila šira, a da je treći bio najuži završavajući s koljenom zida u kutu ispred zadane osnove. Nije pak isključeno da je istovjetno bio oblikovan i prednji kut uza zapadni zid, pa je središnje polje možda bilo najveće. To se slaže s pretpostavkom da su razdjelnice uzdužnih niša nosile pojasnice prvotnog svoda, te je unutrašnjost pokazivala tipično ustrojstvo *trotravejne crkve*.¹¹ Takve su pretežno imale bačvasti *svod*, kakav nagoviješta luk polukupole nad apsidom s *trompama*, a može se, u krajnjem slučaju, pomišljati i na kupolicu ponad srednjeg polja. Sudeći po udubini kustodijice zatečene na otkrivenoj površini zadnje niše sjevernog zida, u tome je polju bio oltar. Umjesto sekundarnog stipesa, međutim, na površini dviju podnih razina, od kojih je najdublji *pavimentum* možda čak stariji od crkvice, nisu zatečeni jasni tragovi postolja za oltarsku menzu.

Bez obzira na mogućnosti tih potanjih rješenja, na temelju zatečenog postaje nam dostupno prvotno ustrojstvo enterijera ove male crkve. Artikulacija uspravnih stijenki vodila je strogo zatvoreni prostor prema nižoj apsidi, pri čemu uzdužno gibanje prati skandirani prodor prigušenog osvjetljenja pripuštenog kroz lunetu nad vratima, a možda još i kroz rozetu sred pročelnog zida. Istaci među udubljenim poljima na postranim zidovima, kao i pretpostavljene pojasnice lučno sapete među njima naznačivahu *tročlani ritam optičkog strujanja ka svetištu*. Tu se pogled zaustavljao u sferičnom obliku polukupole okrenute prema naprijed, ali se dubina produžavala budući da je šupljina apsida šira na prednjoj strani, a postrane njene niše su povučene prema istoku. Stanovitu izmjenju smjera, no stalno po zadanoj *dužinskoj osi*, uvodio je mlaz polusvjetla iz začelnog prozorčića u skladu s kojim je artikulirana čitava apsida. Pri dnevnoj putanji sunca ostvarivala se tako svjetlosna raznolikost u unutrašnjosti crkvice, ali je *dubinsko usmjerenje* nalazeći svoja grafička uporišta na oštrobriđnoj plastifikaciji oplata stal-

no pretezalo. Osim široke postave reljefno osvijetljenih vertikala pojačavalo ga je njihovo spajanje uzdužnim i poprečnim lukovima, što su provodili skladno smjenjivanje sjena.

Novi je svod, izduljen zbog oštrog završetka, preklopio gornji dio bočnih niša, tako da njihove lukove samo pretpostavljamo. Ujedno, radi čvršćeg usađivanja tog svoda, sasvim su popunjena udubljenja niša na nosivim zidovima, što također bijaše suglasno s *gotičkim zahtjevima za objedinjavanjem prostora*. Nedvojbeno je lađa glatkih podužih strana otad postala ku-

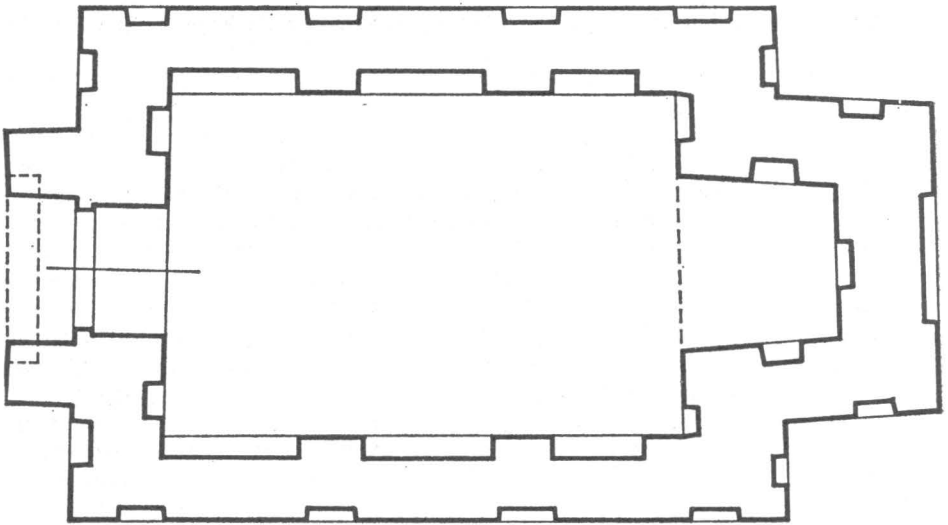
Poprečni presjek crkvice Sv. Kuzme i Damjana s pogledom na zapadni i na istočni zid

dikamo jednostavnija i cjelovitija, odnosno preglednija. Dva nova četvrtasta prozora potisnuta bočno u stražnju polovinu tome su još više pridonijela, jer kroz njih jače južno i ujednačenije sjeverno svjetlo potpunije ispunja šupljinu crkvice i okuplja joj cjelinu suzbijajući prvotnu aksijalnost. Na osnovi toga razložna je pretpostavka da je obnova izvršena u vrijeme kad se građevinski izraz na tlu Dalmacije oslobađao podsjećanja na romaniku. Utoliko konačni oblik crkvice u Zablacu označuje napredak gotičkog stila koji je u ranijoj svojoj fazi, tijekom XIV stoljeća, nizom seoskih crkvice na Korčuli ostvario značajan doprinos našem srednjovjekovnom graditeljstvu.¹²

Pri pokušaju preciznijeg stilskog određenja korčulanske crkvice o kojoj je riječ, potrebno je još upozoriti na način povezivanja unutarnje i vanjske njene raščlambe. Osjećamo ga tek u vodoravnom *presjeku*, koji pokazuje da se udubljenja vanjskih niša izravno i točno podudaraju s istacima izvornih razdijelnica niša u unutrašnjosti. Nosivi zidovi, prema tome, posvuda su podjednako široki, i kao takvi zajedno sa svodnim pokrovom objedinjuju građevnu oplatu. Iz takvog organskog poretka arhitekture dokučuje se, među ostalim, i *stilsko podrijetlo* ovog spomenika. Ono jamačno proizlazi iz shvaćanja koje je uz odgovarajuću razradu ustrajalo na drevnijem poimanju arhitekture kao *nerazdvojive građevne mase*, a nije se oslanjalo na skeletni sustav izgradnje kakav obično koristi romanika. Tome je, uostalom, odgovarao i način zidanja s uporabom slaganih u više-manje vodoravnim pasovima a pritesanih lomljenaca, vezanih uz obilate nanose maltera, te površinski sasvim prekrivenih slojem zaglađene žbuke. Za ladanjsku krajinu sred koje se crkvice nalazi takva bi se retardacija mogla smatrati svojstvenom, jer se odnosi na suštinu osnovnog arhitektonskog zadatka tj. provodi jedinstveno oblikovanje građevinske mase na kojoj se zatim neovisno javljaju neke stilske novine.

Crkvisi na Zabláu, kako se vidi, prilično je narušena izvorna cjelina. Unatoč tome, ona je u svojem zdanju zadržala sve sastavke bitne za procjenu prvotnog plastičko-prostornog ustrojstva. Zahvaljujući tome, nakon provedene analize možemo je pribrojiti *kasnim izdancima* tzv. *južnodalmatinskog trotravejnog tipa* sa zajamčenom četvrtastom apsidom. Tipološki ona izranja iz predromaničkog graditeljstva s kojim se morfološki tek djelomično podudara. Dekorativne niše kao pretežni element vanjske razrade volumena neosporna su posudbenica iz *predromaničkog* izraza, ali im je značenje prikraćeno samim dimenzioniranjem u vidu uskih stavaka udubljenih na širokim plohama čistog ziđa. Način na koji su predromanički stilski izvodi usađeni u građevinski cjelovitu prvu fazu crkvice upućuje nas, dakle, na romaničku preradbu starijih obrazaca, pa u spomeniku nalazimo primjer *prijelaznog stila* svojstvenog umjetničkom razvitku na našoj obali. Što je važnije, smatramo da mu je upravo *romanika* dala izražajni biljeg u razmjerima i suodnosima dijelova od kojih su neki isključivo njene tekovine. To se odnosi prvenstveno na pročelje, rješavanju kojeg se općenito pristupa u poznijoj fazi razvoja stila. Preslica vrh pročelja pojavljuje se u nas s dozrijevanjem romanike, a tom razdoblju se jedino može pripisati oblik tako naglašenog ulaza koji postaje samostalni čimbenik u volumetriji eksterijera, te tip vrata s lučnim otvorom za svjetlo poviše nadvratnika. Portik je u stvari i ozidan da bi se ona mogla uspostaviti usijecanjem u ukupnu masu, a ne plastičkim izdvajanjem dijelova. Po svemu tome crkvice se datira u *XII stoljeće*, s eventualnim pomakom prema *XIII stoljeću* budući da predstavlja arhitektonsko dostignuće otočke sredine u kojoj zasad nema dubljih tragova ni predromaničkog, ni ranoromaničkog stilskog izraza.¹³ A upravo zato jer se nalazi na Korčuli, gdje dosad nisu uočeni mnogi tragovi umjetnosti ranijih razdoblja srednjeg vijeka, spomenik zaslužuje pažnju koju mu pridajemo.

Pokazali smo pak da likovna doradenost uz stilske osobitosti crkvice Sv. Kuzme i Damjana nije jedina njena vrijednosna stvarnost. Osim uoča-

*Rekonstrukcija prvobitnog tlocrta crkvice Sv. Kuzme i Damjana
(I. Fisković — I. Tenšek, 1970. g.)*

vanja mjernog sustava planiranja građevine, moguće je razmotriti još neke stavke važne za razumijevanje njenog značaja i značenja. Primjerice, ustaljeno htijenje uspinjanja, koje ona izražava na način svojstven nizu srodnih rustičnih crkvice sa zvonikom na preslicu vrh pročelja, dovodi se u vezu s vjerskim upućivanjem čovjeka k nebu, tj. s temeljnom porukom koju su male bogomolje, pa i ova na Korčuli, nosile u srednjovjekovnim sredinama gdje otjelovljavahu spoj ovozemaljskih i nebeskih sadržaja. U unutrašnjosti je opet nazočnija statička komponenta koja simetrijom naglašava smisao i ulogu obrednog mjesta kao sadržajno zadanog žarišta građevine. Spoj tih

dvaju plastičko-prostorno jasno izraženih duhovnih usmjerenja, koja ocrtavaju životne raspone ljudi koji su je gradili za svoje potrebe, najjače se očituje na mjestima ulaska u bogomolju, što je u potpunosti shvatljivo s gledišta njene namjene.

Na vrlo srodnom planu posebno je pitanje aritmetičkog izražavanja zbroja elemenata u cjelini i na zasebnim dijelovima građevine, te još i geometrijski odnosi njihova rasporeda.¹⁴ Zanimljivo je, svakako, matematičko i metričko ponavljanje brojeva izraženih u nizovima i sklopovima koji nalaze moguće svoje ishodište, tj. simboličko značenje u vjerskoj suvislosti općenito poznatih određenja. Primjerice, dvanaest niša koje izvana plastički izgrađuju osnovno tijelo crkve sa svih strana kubusa lađe možda odgovara dvanaestorici vjerovjesnika koji su izgradili opće tijelo povijesne Crkve. Prizivanje na to utoliko je jače, što vitke lučno završene niše krajnje predstavljaju antropomorfne likove. A tri istorodne niše na unutarnjim stijenkama apside i te kako naglašavaju glavnu točku vjerskog obreda posvećenog kršćanskom trojstvu. Njihov broj, doduše proizlazi iz tlocrtnog oblika, ali ne treba smetnuti s uma da je i ova četvrtasta apsida poput mnogih ostalih razmjerena polaganjem istokračnog trokuta. Takva zapažanja nukaju nas na pretpostavku da se u geometrijski sročenu kompoziciju građevine prenašahu ne samo vrijednosti nego i simbolička značenja određenih brojčanih stavaka i odnosa.¹⁵ Iako ustrajanje na takvim i daljnje mogućim a sličnim pronicanjima sadrži nemale opasnosti pretjerivanja, obrisi im otkrivaju neke od mogućih razina vrednovanja jednog povijesno-umjetničkog djela.

Očito je, dakle, da uza svu potrebitu suzdržanost kod ukupnog tumačenja sadržaja ni u ovako malim, za povijest umjetnosti gotovo beznačajnim crkvicama, stilaska morfologija i plastičko oblikovanje nisu odvojeni od funkcije zgrade. Dapače, oni se toliko prožimaju kao da jedno izravno proizlazi iz drugoga po načelu tijesne ovisnosti, pa prerastaju u sustav cjelokupnog podudaranja namjene i svrhe s građevnim oblikom. S druge pak strane, nužno je istaknuti kako spomenici poput ovoga kraj Blata nisu samo osvjeđočenja likovne umještosti niti jedino potvrde graditeljske sposobnosti nekog doba ili kraja. Ta ostvarenja bijahu više nego puka rješenja jednoga svrsishodnog zadatka, jer ako ih razmatramo s više gledišta, uočiti će se da ona pružaju tumačenja određenih razina shvaćanja i djelokruga doživljavanja svijeta onih čije težnje stvarno utjelovljuju. Kako svojim plastičkim govorom izražavaju osjećaj za ono što u vremenu njihova nastanka bijaše jače od nestalne sudbine graditelja i korisnika, oni oživotvoruju duhovne poruke svojeg doba i svojih sredina. A budući da se očituju i kao ishodi određenih misaonih napona, postaju znamenja i svjedočanstva ukupnoga povijesnog življenja. Tek kao takvi predočuju nam se kao potpuna i prava umjetnička ostvarenja srednjeg vijeka.

Na taj način određeni sloj stare crkvene arhitekture stječe svoje potpune značenje i u suvremenoj znanosti. Važno je da se ono uvelike podudara s ulogom koju je vrsta odigrala na mjestima svojeg opstajanja, a u sklopu zanimljivog razvoja na znatno širem području. Na tom planu najstarija korčulanska crkvice nadalje i svojim smještajem objašnjavaju povijest razreda kojem pripada. Nalazeći se, naime, izvan naselja, a u plodnoj krajini i na mjestu gdje se prostirahu zgrade antičko-rimskog postanka, svjedoči da su i stari

Hrvati na otocima podizali svoja kršćanska svetišta na posvojenim i uspostavljenim gospodarstvima. Na taj način provodili su ne samo prilagođavanje sa sredinom novih postojbina, nego su građenjem tih za ono doba naj-reprezentativnijih građevina dokazali potpunu ovlast nad prostranstvima u kojima i s pomoću obrednih zdanja provedoše novu organizaciju prostora ovisnu o vladajućim društveno-privrednim sustavima ondašnjeg života.

Zbog svega toga valjalo je uključiti crkvicu Sv. Kuzme i Damjana sa Zablaca na Korčuli u današnja saznanja o spomeničkoj baštini srednjeg vijeka na slavenskom primorju. Štoviše, obrada njene skladne cjeline pomogla nam je pri njihovom promicanju u estetsku kategoriju. Pokušao sam to učiniti sa srdačnim osjećajem suradnje za Zbornik Cvita Fiskovića, s kojim sam bezbroj puta pohodio slične spomenike i od kojega sam u prostorima njegova djelovanja najviše učio.

BILJEŠKE

¹ *M. Gjiwoje*, Otok Korčula, Zagreb 1969, str. 348. — datira je u X—XI st.; *C. Fisković*, Zaštita spomenika na području korčulanske općine, Korčulanski zbornik 2, Zagreb 1972, str. 163. — crkvicu smatra predromaničkom.

² *L. Reau*, Iconographie de l'art chrétien — III/I, Paris 1958, pag. 322—338. Saznanje da su i neke kasnoantičke crkve prvih kršćana bile posvećene istim svecima, ne čini nam se u ovom slučaju bitnim, to više što nema načina da se dozna titular ranokršćanskog svetišta koje se nedvojbeno nalazilo u užem području blatske kotline.

³ *V. Foretić*, Otok Korčula u srednjem vijeku, Zagreb 1940, str. 360. U svojim plodonosnim istraživanjima autor se pod pritiskom ondašnjih shvaćanja, koja povijesna zbivanja dohvaćaju prvenstveno kao slijed društveno-političkih a ne jedan složeni kulturni fenomen koji šire obuhvaća i razvoj umjetničkog djelovanja, na žalost, premalo osvrtao na izvore o likovnom stvaralaštvu.

⁴ Uglavnom su to tzv. ovalni grobovi načinjeni od okomito postavljenih kamenih ploča ili od nepravilnog kamenja zidanog usuhu. Usp.: *D. Jelovina*, Starohrvatske nekropole, Split 1976, str. 77—82. Tab. II.

⁵ *I. Fisković*, O ranokršćanskim spomenicima neretvanskog primorja, Materijali Hrvatskog arheološkog društva sa Simpozija »Neretva od prethistorije do srednjeg vijeka« — 1977. (u tisku).

⁶ Vidi: *I. Protić*, Župa Blato od IV do XX st., 1976, str. 19—22.

⁷ Sekundarnom intervencijom, naime, na pobočnim stranicama lađe treći par niša je presječen malim četvrtastim prozorom kamenog okvira, a gornji dio niša je zazidan. U novije doba, pak, na krovu su kamene ploče zamijenjene crijepom, a pokrov je djelomično i cementiran u silvenu ploču.

⁸ Usp: *M. Canak-Medić*, Teorijska sprema i stepen obrazovanja srednjevjekovnih graditelja, Zbornik zaštite spomenika kulture, XVIII. Beograd 1967, str. 7 i dalje, s korisnim natuknicama i navedenom literaturom.

⁹ Usp: *S. Vasiljević*, Naši stari graditelji i njihova stvaralačka kultura, Zbornik zaštite spomenika kulture, VI/VII. Beograd 1956, str. 3—11. s tamo navedenom starijom literaturom.

¹⁰ Vidi: *M. Pejaković*, Broj iz svijetlosti — starohrvatska crkvica Sv. Križa u Ninu, Zagreb 1978, — kao najdublji doseg u tome smjeru.

¹¹ Usporedi za okolno područje: *T. Marasović*, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka, Beritićev Zbornik. Dubrovnik 1960, str. 33—47; *D. Domančić*, Spomenici otoka Brača — srednji vijek, Brački

zbornik IV, Zagreb 1960, str. 113—138: C. Fisković, Lastovski spomenici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16, Split 1966, str. 42—98; I. Fisković, Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 19, Split 1972, str. 15—39.

¹² Radi se o zasebnoj skupini koju tipološki definiraju crkvice Sv. Križa i Sv. Jerolima u Blatu, crkvice Gospe od Polja najbliža Zablacu, te ostale crkvice u Smokvici, Čari, Žrnovu i okolici. U potpunosti im se priklanjaju crkvice Sv. Luke na Pelješcu i Sv. Vlaha na Lastovu, što potvrđuje posebnosti stvaralaštva korčulanskih graditelja u tako rano doba. O tome kanim posebno pisati.

¹³ Jedini sigurni ostaci predromanike na Korčuli zasad su ulomci dekorativne plastike s pleternim motivima u samome gradu Korčuli i u Žrnovu. Pretpostavka da su neke crkvice na istočnom dijelu otoka također iz ranijih razdoblja srednjeg vijeka temelji se na stanovitim povijesnim podacima, ali materijalno zasad nije dokaziva. Tvrdnju da su apside na samoj korčulanskoj katedrali građene u doba romanike pokušao sam razložno otkloniti (vidi: Peristil 12—13, Zagreb 1970, str. 90), a problem romanike u prizemlju zvonika katedrale nije još sasvim pročišćen. Po svemu tome raste važnost crkvice kojoj je posvećena ova radnja.

¹⁴ Činjenica da se na širem području dalmatinske Hrvatske u određenim razdobljima sretaju vrlo srodni građevinski oblici kao ishod sasvim sličnih graditeljskih načela u teoriji i praksi, neminovno upućuje na postojanje projektnih načela, sustava, pa i doradenih crteža koji su od najranijeg doba mogli kolati među voditeljima građevinske djelatnosti. Njih je iziskivala svaka složenija kompozicija prostora, konstrukcije ili pojedinosti, a budući da se tipovi i oblici rješenja tih zadataka posvuda javljaju kao čimbenici predromaničkog stila, očito je da spoznaje i iskustva bijahu na neki način fiksirani, a metode njihova ostvarivanja dobivene racionalnim putem. Uz suradnički udio svećenstva, glavnu su ulogu pri tome imale iskustvene predaje ušćuvane još iz antike među pripadnicima graditeljskog staleža odgajanog uglavnom u gradovima. Stoga su izlišne teze o spontanom smišljanju i slobodnom građenju djela »starohrvatske« arhitekture, koje se održavaju i u nekim najnovijim prikazima te baštine s grubom pogreškom poistovjećivanja umijeća građenja s umjetnošću arhitektonskog oblikovanja, koje je pak u sebi neosporno nosilo i neke elemente znanstvenog rasuđivanja.

¹⁵ Znanstvena literatura o problematici brojeva i njihove simbolike, na žalost, za ovako rano razdoblje graditeljskog stvaralaštva nije mi bila dostupna. Inzistirajući pak između ostalog i na kulturnoj interdisciplinarnosti u umjetničkoj djelatnosti srednjeg vijeka, smatram u tom pogledu vrlo instruktivnim poglavlje »Kompozicija na temelju brojeva« u knjizi E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1971, str. 502—515.

THE LITTLE CHURCH OF ST. COSMO AND ST. DAMIAN AT ZABLAČE, ON THE ISLAND OF KORČULA

by Igor Fisković

These lines are a supplement to the analysis of the mediaeval architecture in Dalmatia. They represent a description of the recently investigated little church of St. Cosmo and St. Damian in the vicinity of Blato on Korčula Island; but they also deal with a more general problematic of the style development in the provincial art in Dalmatia.

The little church, with its typical early mediaeval structure, belongs to three-trave churches that were built in Dalmatia from the early Romanesque period on. They really represents a variant of that type, with a quadrangular apse. The system of plastification of the outer walls is linked with the traditional niches serving as a decorative element accentuating the dynamics of the exterior in a special way. The shaping of the façade, however, with a small entrance portico over which stands out a bell-bearing arch as plastically stressed independent elements, shows features of a more mature mediaeval art.

The church interior was reconstructed when the Gothic style prevailed, a new vault was built. The investigation has shown that the the lining of the space was originally rhythmized with niches on all parts. Thus we find that on the same building through two stages of its construction, appear not only the stylistic morphology of form, but also the aesthetic systems of the plastico-spatial organization of architecture. In this connection it has particularly resulted that the plan of the total and the arrangement of parts submit to mathematically rational relations. On that basis the module of planning may be recognized, which is equal to a quadrangle having the sides measuring two feet in width, corresponding to the thickness of church walls.

The author directs attention to the semantic signification in the system of spatial and volumetric programming of such small monuments, working them out in detail in the context of identification of shape and function. Concluding, he considers the monument to belong to the transition style between the pre-Romanesque and Romanesque periods, taking into account the retardation connected with the provincial art, and dates it in the second half of the 12th century. In that way, the only completely preserved evidence of Romanesque architecture on the Island of Korčula has been bound in the little church of St. Cosmo and Damian in the vicinity of Blato.